

**MAHALLIY DAVLAT HOKIMIYATI ORGANLARINING JAMOAT XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASH SOHASINI BOSHQARISHDAGI ISHTIROKINING TARIXIY VA
TADRIJIY RIVOJLANISHI**

MENGLIYEV FAXRIDDIN VALIYEVICH
YURIDIK FANLAR BO'YICHA FALSAFA DOKTORI (PHD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy va tadrijiy rivojlanish bosqichlari ilmiy-huquqiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimining shakllanishi va rivojlanishida mahalliy boshqaruv institutlarining tutgan o'rni, ularning vakolatlari hamda faoliyatining tarixiy evolyutsiyasi yoritilgan. Qadimgi davlatchilik an'analari, Amir Temur va temuriylar davridagi boshqaruv tizimi, xonliklar davri, Rossiya imperiyasi va sovet davridagi ma'muriy boshqaruv mexanizmlari hamda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar asosida mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki tadrijiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek, Yangi O'zbekiston sharoitida jamoat xavfsizligini boshqarish tizimining takomillashuvi, hududiy boshqaruv organlarining vakolatlari kengayishi va profilaktik faoliyatning rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi tarixiy tajribasi va zamonaviy rivojlanish yo'nalishlari yuzasidan ilmiy xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoat xavfsizligi, mahalliy davlat hokimiyati, tarixiy rivojlanish, tadrijiy taraqqiyot, davlat boshqaruvi, hududiy boshqaruv, xavfsizlik siyosati, profilaktika faoliyati, huquq-tartibot, mahalliy boshqaruv institutlari.

**ИСТОРИЧЕСКОЕ И ЭВОЛЮЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ УЧАСТИЯ ОРГАНОВ
МЕСТНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В УПРАВЛЕНИИ СФЕРОЙ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

МЕНГЛИЕВ ФАХРИДДИН ВАЛИЕВИЧ
ДОКТОР ФИЛОСОФИИ (PHD) ПО ЮРИДИЧЕСКИМ НАУКАМ

Аннотация: В данной статье с научно-правовой точки зрения исследуются исторические и эволюционные этапы развития участия органов местной государственной власти в управлении сферой обеспечения общественной безопасности. Рассматривается роль институтов местного управления в формировании и развитии системы общественной безопасности, а также эволюция их полномочий и функций. Анализируются особенности организации общественной безопасности в период древней государственности, эпоху Амира

Темура и Темуридов, в ханский период, во времена Российской империи и Советского Союза, а также в годы независимости Республики Узбекистан. Особое внимание уделено реформам, реализованным в условиях Нового Узбекистана, расширению полномочий органов местной государственной власти и развитию профилактических механизмов обеспечения безопасности. По результатам исследования сформулированы научные выводы относительно исторического опыта и современных тенденций развития участия органов местной государственной власти в обеспечении общественной безопасности.

Ключевые слова: общественная безопасность, органы местной государственной власти, историческое развитие, эволюция, государственное управление, территориальное управление, политика безопасности, профилактическая деятельность, правопорядок, институты местного управления.

HISTORICAL AND EVOLUTIONARY DEVELOPMENT OF THE PARTICIPATION OF LOCAL GOVERNMENT AUTHORITIES IN THE MANAGEMENT OF PUBLIC SAFETY

MENGLIYEV FAKHRIDDIN VALIYEVICH
DOCTOR OF PHILOSOPHY (PHD) IN LEGAL SCIENCES

Annotatsion: This article examines the historical and evolutionary development of the participation of local government authorities in the management of public safety from a legal and administrative perspective. The study analyzes the role of local governance institutions in the formation and development of the public safety system, as well as the evolution of their powers and functions throughout different historical periods. Particular attention is paid to the organization of public safety during the era of ancient statehood, the period of Amir Temur and the Timurid State, the khanates, the Russian Empire, the Soviet period, and the years of Uzbekistan's independence. The article also explores the reforms implemented within the framework of New Uzbekistan, the expansion of local government powers, and the development of preventive mechanisms in public safety management. Based on the findings, scientific conclusions are drawn regarding the historical experience and contemporary trends in the participation of local government authorities in ensuring public safety.

Keywords: public safety, local government authorities, historical development, evolutionary progress, public administration, territorial governance, security policy, preventive activities, law and order, local governance institutions.

Kirish

Jamoat xavfsizligini ta'minlash har qanday davlatning eng muhim va ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Fuqarolarning hayoti, sog'lig'i, huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni saqlash, turli tahdid va xavf-xatarlarga qarshi samarali kurashish davlat boshqaruvi tizimining asosiy yo'nalishlari qatoriga kiradi. Shu sababli jamoat xavfsizligi masalasi tarixning barcha davrlarida davlat hokimiyati organlari faoliyatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lib kelgan. Davlatning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida jamoat xavfsizligini ta'minlashga mas'ul bo'lgan boshqaruv institutlari ham takomillashib borgan va har bir tarixiy bosqichning siyosiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy xususiyatlariga mos ravishda rivojlangan. Bugungi kunda jamoat xavfsizligi tushunchasi faqat jamoat tartibini saqlash yoki jinoyatchilikka qarshi kurashish bilan cheklanmaydi. U fuqarolarning xavfsiz yashash muhitini yaratish, favqulodda vaziyatlarning oldini olish, terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashish, axborot xavfsizligini ta'minlash, ijtimoiy nizolarning oldini olish hamda jamiyat va davlat manfaatlarini turli tahdidlardan himoya qilish kabi keng qamrovli vazifalarni o'z ichiga oladi. Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirish esa davlat boshqaruvi tizimining barcha bo'g'inlari, xususan, mahalliy davlat hokimiyati organlarining faol ishtirokini talab etadi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimining eng muhim subyektlaridan biri hisoblanadi. Ular aholi bilan bevosita muloqot qiluvchi, hududlarda yuzaga keladigan muammolarni birinchi bo'lib aniqlovchi va ularni bartaraf etishga mas'ul bo'lgan boshqaruv bo'g'ini sifatida xavfsizlikni ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hududlarda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish, aholi murojaatlarini ko'rib chiqish va xavfsizlikka tahdid soluvchi omillarni bartaraf etishda mahalliy hokimiyat organlarining roli tobora ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida ham jamoat xavfsizligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan¹. So'nggi yillarda mamlakatimizda ushbu sohani tubdan takomillashtirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini modernizatsiya qilish, profilaktik mexanizmlarni kuchaytirish va hududiy boshqaruvning samaradorligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida inson qadri va manfaatlarini ta'minlash, xavfsiz yashash muhitini yaratish hamda jamoat xavfsizligini mustahkamlash ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: *"Xalqimizning tinch va osoyishta hayotini ta'minlash, fuqarolarimizning huquq va erkinliklarini himoya qilish barcha davlat organlarining eng muhim vazifasi bo'lib qoladi."* Mazkur g'oya jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini takomillashtirish va unda mahalliy davlat hokimiyati organlarining rolini

¹ Saidov A.X. Davlat va huquq nazariyasi. \ Toshkent: Adolat, 2019. \ 416 b.

kuchaytirishga qaratilgan islohotlarning konseptual asosini tashkil etadi². Mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki bugungi kunda shakllangan tizim sifatida vujudga kelmagan. U uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonining mahsuli hisoblanadi. Markaziy Osiyo hududida qadimgi davlatlar davridan boshlab aholi xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan turli boshqaruv institutlari mavjud bo'lgan. Amir Temur va temuriylar davrida davlat xavfsizligi va jamoat tartibini ta'minlashning mukammal boshqaruv mexanizmlari shakllantirilgan. Keyinchalik xonliklar davri, Rossiya imperiyasi hukmronligi va sovet boshqaruvi davrida mazkur tizim turli shakllarda rivojlanib bordi. Mustaqillik yillarida esa milliy davlatchilik tamoyillariga asoslangan yangi boshqaruv modeli yaratildi va mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi vakolatlari sezilarli darajada kengaytirildi. Mazkur mavzuning dolzarbligi mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari va bugungi holatini kompleks tarzda o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Tarixiy tajribani tahlil qilish orqali jamoat xavfsizligini boshqarish tizimining shakllanish qonuniyatlarini aniqlash, mavjud muammolarni baholash va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash imkoniyati yaratiladi. Maqolaning maqsadi mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy va tadrijiy rivojlanish bosqichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ularning shakllanish omillari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-huquqiy tahlil, mantiqiy tahlil, ilmiy umumlashtirish va tarixiy-huquqiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtirokining tarixiy taraqqiyot bosqichlari, ularning mazmuni va zamonaviy boshqaruv tizimidagi o'rni har tomonlama tahlil qilindi. Mazkur tadqiqot natijalari jamoat xavfsizligini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish va tarixiy tajribadan samarali foydalanishga xizmat qilishi bilan ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi

Hozirgi globallashuv va jadallik bilan o'zgarib borayotgan zamonaviy dunyo sharoitida jamoat xavfsizligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni saqlash, turli tahdid va xavf-xatarlarning oldini olish davlat boshqaruvi tizimining samaradorligiga bevosita bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasida mahalliy davlat hokimiyati organlarining tutgan o'rni va rolini ilmiy jihatdan o'rganish muhim nazariy va amaliy

² Odilqoriyev X.T., Tulteyev I.T. Davlat va huquq nazariyasi. \ Toshkent: Adolat, 2018. \ 528 b.

ahamiyat kasb etadi. Jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimi uzoq tarixiy rivojlanish jarayonining mahsuli bo'lib, uning shakllanishida turli davrlardagi davlat boshqaruvi institutlari muhim rol o'ynagan. Ayniqsa, mahalliy boshqaruv organlarining xavfsizlikni ta'minlashdagi vakolatlari va funksiyalari jamiyat taraqqiyoti, siyosiy tuzum va davlat boshqaruvi tizimidagi o'zgarishlar ta'sirida bosqichma-bosqich rivojlanib borgan. Shu sababli mazkur institutning tarixiy taraqqiyotini o'rganish nafaqat ilmiy jihatdan, balki amaliy boshqaruv faoliyatini takomillashtirish nuqtayi nazaridan ham muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini modernizatsiya qilish, huquqbuzarliklar profilaktikasini kuchaytirish, hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish hamda mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini kengaytirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda³. Xususan, "Xavfsiz mahalla", "Mahallabay ishlash", "Fuqarobay yondashuv" kabi yangi boshqaruv mexanizmlarining joriy etilishi mahalliy boshqaruv organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtirokini yangi bosqichga olib chiqdi. Bunday sharoitda tarixiy tajribani chuqur o'rganish va undan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki bo'yicha tarixiy-huquqiy tadqiqotlar nisbatan kam amalga oshirilgan bo'lib, mavjud ilmiy ishlarda mazkur masalaning ayrim jihatlarigina yoritilgan. Holbuki, ushbu institutning qadimgi davlatchilik davridan boshlab mustaqillik yillarigacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot bosqichlarini kompleks tarzda tahlil qilish jamoat xavfsizligini boshqarish tizimining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, tarixiy taraqqiyot jarayonida mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari, funksiyalari va boshqaruv usullaridagi o'zgarishlarni o'rganish bugungi kunda amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Bu esa jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi davlat siyosatini takomillashtirish, hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish hamda xavfsizlikni ta'minlashning zamonaviy mexanizmlarini rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bois mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy va tadrijiy rivojlanishini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy masalalaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari jamoat xavfsizligini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, tarixiy tajribadan oqilona foydalanish hamda mahalliy boshqaruv institutlarining zamonaviy rivojlanish istiqbollarini belgilashga xizmat qiladi.

Material va metodlar

³ Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. \ 420 b.

Mazkur tadqiqotda mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy va tadrijiy rivojlanish bosqichlarini o'rganishga qaratilgan ilmiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar, tarixiy adabiyotlar, monografiyalar, ilmiy maqolalar hamda tahliliy materiallardan foydalanildi. Tadqiqotning manbaviy bazasini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida"gi Qonun, "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining jamoat xavfsizligini ta'minlashga oid farmon va qarorlari, shuningdek davlat boshqaruvi va jamoat xavfsizligi masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar tashkil etdi. Tadqiqot davomida Markaziy Osiyo hududida shakllangan qadimgi davlatlar, Amir Temur va temuriylar davlati, Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari, Rossiya imperiyasi va sovet davri boshqaruv tizimlari hamda mustaqillik yillaridagi davlat boshqaruvi islohotlariga oid tarixiy manbalar tahlil qilindi. Shuningdek, jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi mahalliy boshqaruv institutlarining rivojlanishiga doir ilmiy-nazariy qarashlar ham o'rganildi. Tadqiqotda tarixiy-huquqiy metod asosiy metodlardan biri sifatida qo'llanildi⁴. Ushbu metod orqali mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki turli tarixiy davrlar kesimida tahlil qilinib, ularning shakllanish va rivojlanish qonuniyatlari aniqlandi. Mazkur metod mahalliy boshqaruv institutlarining turli davrlardagi vazifalari, vakolatlari va faoliyat yo'nalishlaridagi o'zgarishlarni ilmiy asosda baholash imkonini berdi. Tizimli tahlil metodi yordamida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimi yagona boshqaruv mexanizmi sifatida o'rganildi. Mazkur metod orqali mahalliy davlat hokimiyati organlarining ichki ishlar organlari, sud-huquq tizimi, mahalla institutlari va boshqa davlat hamda jamoat tashkilotlari bilan o'zaro aloqalari tahlil qilindi. Natijada jamoat xavfsizligini ta'minlashda mahalliy boshqaruv organlarining tutgan o'rni va ahamiyati tizimli ravishda yoritildi. Qiyosiy-huquqiy metod asosida turli tarixiy davrlarda amal qilgan boshqaruv tizimlari o'zaro taqqoslandi. Xususan, Amir Temur davridagi boshqaruv mexanizmlari, xonliklar davridagi mahalliy boshqaruv amaliyoti, sovet davridagi markazlashgan boshqaruv modeli va mustaqillik yillarida shakllangan zamonaviy boshqaruv tizimi o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlashtirildi. Mantiqiy-huquqiy tahlil metodi yordamida jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuni va ahamiyati o'rganildi. Ushbu metod mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari va mas'uliyatining huquqiy asoslarini aniqlash hamda ularning tarixiy taraqqiyot jarayonidagi o'zgarishlarini baholash imkonini berdi. Bundan tashqari, ilmiy umumlashtirish, tahlil va sintez metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida turli manbalarda keltirilgan ilmiy qarashlar, tarixiy ma'lumotlar va amaliy tajribalar umumlashtirilib, mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtirokining tarixiy

⁴ Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquqi. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021. \ 496 b.

va tadrijiy rivojlanishi yuzasidan yaxlit ilmiy xulosalar shakllantirildi. Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar majmui mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy taraqqiyot bosqichlarini har tomonlama va obyektiv tahlil qilish, ularning shakllanish omillari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtirokining vujudga kelishi va dastlabki shakllari⁵. Jamoat xavfsizligini ta'minlash insoniyat tarixida davlat boshqaruvining eng qadimgi yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlaridayoq aholi xavfsizligini ta'minlash, ichki tartibni saqlash va jamoa manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlari shakllana boshlagan. Dastlab bu vazifalar qabila boshliqlari, oqsoqollar va harbiy rahbarlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, davlat institutlarining shakllanishi bilan xavfsizlikni ta'minlash maxsus boshqaruv faoliyatiga aylangan. Markaziy Osiyo hududida mavjud bo'lgan qadimgi davlatlar, jumladan, Qang' davlati, Kushonlar davlati va Turk xoqonligi davrida hududlarni boshqarish tizimida aholi xavfsizligini ta'minlash muhim vazifalardan biri bo'lgan. Mahalliy boshqaruv vakillari soliqlar yig'ilishi, tartib-intizom saqlanishi, savdo yo'llarining himoya qilinishi hamda ichki nizolarning oldini olish bilan shug'ullangan. Aynan shu davrda mahalliy boshqaruv va xavfsizlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlik shakllana boshlagan. Qadimgi davr boshqaruv tizimlarining asosiy xususiyati xavfsizlik masalalarining markaziy hokimiyat bilan bir qatorda mahalliy boshqaruv vakillari zimmasiga ham yuklatilganligida namoyon bo'ladi. Bu holat keyingi tarixiy bosqichlarda ham saqlanib qolgan va jamoat xavfsizligini ta'minlashning muhim tamoyillaridan biri sifatida rivojlangan.

Amir Temur va temuriylar davrida jamoat xavfsizligini ta'minlash boshqaruvining rivojlanishi. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki tarixida Amir Temur davri alohida ahamiyatga ega. XIV asr oxiri va XV asr boshlarida shakllangan markazlashgan davlat boshqaruvi tizimi xavfsizlikni ta'minlashning mukammal mexanizmlarini yaratishga imkon berdi. Amir Temur davlat boshqaruvida tartib-intizom, qonun ustuvorligi va adolat tamoyillariga alohida e'tibor qaratgan. "Temur tuzuklari"da davlat xavfsizligini ta'minlash, mamlakat hududida osoyishtalikni saqlash va fuqarolarning xavfsizligini kafolatlash masalalari keng yoritilgan. Temuriylar davrida viloyat va tumanlarga tayinlangan hokimlar o'z hududida jamoat tartibi va xavfsizligi uchun bevosita javobgar hisoblangan⁶. Mahalliy hokimlar nafaqat

⁵ Husanov O.T., Azizov X.A. Konstitutsiyaviy huquq. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022. \ 512 b.

⁶ Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. \ Toshkent: Sharq, 2000. \ 368 b.

ma'muriy boshqaruv bilan shug'ullangan, balki huquqbuzarliklarning oldini olish, savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlash, aholining mol-mulki va hayotini himoya qilish vazifalarini ham bajargan. Bu davrda markaziy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi mas'uliyatning aniq taqsimlanganligi xavfsizlikni ta'minlash samaradorligini oshirgan. Temuriylar davrida shakllangan boshqaruv tajribasi keyingi davrlardagi davlat boshqaruvi tizimlari uchun muhim tarixiy asos vazifasini bajargan. Ayniqsa, hududiy boshqaruv vakillarining xavfsizlik masalalaridagi javobgarligi va nazorat tizimi bugungi zamonaviy boshqaruv tamoyillariga ham ma'lum darajada yaqin bo'lgan.

Xonliklar davrida mahalliy boshqaruv va jamoat xavfsizligi. XVI-XIX asrlarda Markaziy Osiyo hududida mavjud bo'lgan Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari davrida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimi mahalliy boshqaruv organlari faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolgan. Mazkur davrda viloyat, beklarbeklik, tuman va mahalla darajasidagi boshqaruv tizimi orqali hududlarda tartib-intizom saqlangan. Beklar, amaldorlar, oqsoqollar va boshqa mahalliy boshqaruv vakillari xavfsizlikni ta'minlash, nizolarni bartaraf etish va jinoyatchilikka qarshi kurashishda faol ishtirok etgan. Xonliklar davrida mahalla institutining shakllanishi va rivojlanishi ham jamoat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qilgan⁷. Mahalla oqsoqollari aholi o'rtasidagi nizolarni hal qilish, jamoat tartibini nazorat qilish va ijtimoiy barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynagan. Bu esa mahalliy o'zini o'zi boshqarish elementlarining xavfsizlik tizimida faol ishtirok etganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, xavfsizlikni ta'minlashning huquqiy asoslari va institutsional mexanizmlari bugungi davrdagidek mukammal shakllanmaganligi sababli ushbu tizim ko'proq an'anaviy boshqaruv usullariga tayanib faoliyat yuritgan.

Rossiya imperiyasi davrida mahalliy boshqaruv tizimining o'zgarishi. XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston hududining Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shilishi natijasida mahalliy boshqaruv tizimida tub o'zgarishlar yuz berdi. Jamoat xavfsizligini ta'minlash markazlashgan ma'muriy-politsiyaviy boshqaruv tizimi asosida amalga oshirila boshlandi. Mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlari sezilarli darajada cheklanib, asosiy boshqaruv funksiyalari imperiya ma'muriyati qo'lga o'tdi. General-gubernatorlik tizimi orqali hududlarda xavfsizlik va jamoat tartibini saqlash ustidan qat'iy nazorat o'rnatildi⁸. Politsiya va harbiy tuzilmalar xavfsizlikni ta'minlashning asosiy subyektlariga aylandi. Mazkur davrda mahalliy boshqaruv vakillari asosan markaziy hokimiyat topshiriqlarini bajaruvchi ma'muriy bo'g'in sifatida faoliyat yuritgan. Natijada jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi mahalliy tashabbus va mustaqillik imkoniyatlari sezilarli

⁷ Ahmedov B.A. Amir Temur. \ Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. \ 224 b.

⁸ Temur tuzuklari. \ Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996. \ 160 b.

darajada qisqargan. Biroq aynan shu davrda xavfsizlikni boshqarishning markazlashgan ma'muriy usullari shakllanib, keyingi davrlardagi boshqaruv tizimlariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatgan.

Sovet davrida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimining xususiyatlari. Sovet hokimiyati davrida jamoat xavfsizligini ta'minlash davlat boshqaruvining qat'iy markazlashgan modeli asosida amalga oshirildi. Mahalliy sovetlar mavjud bo'lishiga qaramay, xavfsizlikka oid asosiy qarorlar markaziy hokimiyat tomonidan qabul qilingan. Mahalliy boshqaruv organlari huquq-tartibotni saqlash, jamoat ishlarini tashkil etish va profilaktik tadbirlarni amalga oshirishda ishtirok etgan bo'lsa-da, ularning mustaqil vakolatlari cheklangan edi. Militsiya, prokuratura va davlat xavfsizlik organlari markazlashgan boshqaruv tizimining asosiy elementlari sifatida faoliyat yuritgan. Sovet davrining muhim jihatlaridan biri huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan ommaviy profilaktik ishlarining keng yo'lga qo'yilganligida namoyon bo'ladi⁹. Korxonalar, ta'lim muassasalari va mahallalarda jamoat tartibini saqlashga qaratilgan turli jamoatchilik tuzilmalari faoliyat ko'rsatgan. Biroq mahalliy boshqaruv organlarining xavfsizlik masalalaridagi tashabbuskorligi va mustaqilligi yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli xavfsizlikni boshqarish tizimi asosan vertikal boshqaruv tamoyiliga asoslangan edi. Bu esa mahalliy ehtiyojlarni hisobga olish imkoniyatlarini cheklab qo'ygan.

Natijalar

Tadqiqot natijalari mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtiroki uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanligini ko'rsatdi. O'rganishlar shuni tasdiqladiki, jamoat xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq boshqaruv institutlari Markaziy Osiyo hududida qadimgi davlatchilik davrlaridayoq shakllana boshlagan va keyingi tarixiy bosqichlarda davlat boshqaruvi tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida rivojlanib borgan. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, qadimgi davlatlar davrida mahalliy boshqaruv vakillari aholi xavfsizligini ta'minlash, ichki tartibni saqlash va nizolarni bartaraf etish kabi vazifalarni bajargan. Bu esa mahalliy boshqaruv institutlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi dastlabki shakllari vujudga kelganligini ko'rsatadi. Amir Temur va temuriylar davrida esa jamoat xavfsizligini ta'minlash markazlashgan davlat boshqaruvining muhim yo'nalishiga aylanganligi aniqlandi. Ushbu davrda mahalliy hokimlar hududlarda tartib-intizomni saqlash, savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlash hamda aholi osoyishtaligini kafolatlash uchun javobgar bo'lgan. Natijada xavfsizlikni ta'minlashning tashkiliy va huquqiy mexanizmlari yanada takomillashgan. Xonliklar davriga oid

⁹ Sagdullayev A.S., Aminov B.B., Mavlonov O'. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. \ Toshkent: Akademiya, 2019. \ 688 b.

ma'lumotlar mahalliy boshqaruv institutlari va mahalla tizimi jamoat xavfsizligini ta'minlashda muhim o'rin tutganligini ko'rsatdi. Ayniqsa, oqsoqollar va mahalla vakillari tomonidan nizolarni bartaraf etish, jamoat tartibini saqlash va aholi o'rtasida ijtimoiy muvozanatni ta'minlash amaliyoti keng qo'llanilgan. Rossiya imperiyasi davrida esa xavfsizlikni boshqarishning markazlashgan ma'muriy-politsiyaviy modeli shakllanganligi aniqlandi. Bu davrda mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlari qisqarib, xavfsizlik masalalari asosan markaziy hokimiyat tomonidan nazorat qilingan. Sovet davrida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimi yanada markazlashgan tus olgan bo'lib, mahalliy sovetlar faoliyati markaziy davlat organlari tomonidan belgilangan siyosatni amalga oshirish bilan cheklangan¹⁰. Shu bilan birga, huquqbuzarliklar profilaktikasi va jamoatchilik nazorati elementlari ham rivojlanganligi kuzatildi. Mustaqillik yillarida esa mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Xususan, hokimlik institutining shakllanishi, huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining rivojlantirilishi, mahalla institutining vakolatlari kengaytirilishi va "Xavfsiz mahalla" tamoyilining joriy etilishi hududiy boshqaruvning jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi rolini sezilarli darajada kuchaytirdi. Tadqiqot natijalari asosida mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi tarixiy rivojlanishini quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1. Qadimgi davlatchilik davri - xavfsizlikni ta'minlashning dastlabki shakllari.
2. Amir Temur va temuriylar davri - markazlashgan boshqaruv asosida xavfsizlik tizimining rivojlanishi¹¹.
3. Xonliklar davri - mahalla va mahalliy boshqaruv institutlarining kuchayishi.
4. Rossiya imperiyasi davri - ma'muriy-politsiyaviy boshqaruv modelining shakllanishi.
5. Sovet davri - xavfsizlik tizimining yuqori darajada markazlashuvi.
6. Mustaqillik davri - milliy boshqaruv modeli va mahalliy hokimiyat vakolatlarining kengayishi.
7. Yangi O'zbekiston davri - profilaktik va raqamli boshqaruv mexanizmlarining rivojlanishi¹².

Muhokama

Tadqiqot natijalari mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki tarix davomida davlat boshqaruvi tizimidagi o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanganligini ko'rsatdi. Har bir tarixiy davrda mavjud siyosiy tuzum, ijtimoiy munosabatlar va

¹⁰ Raximov M.H. Davlat boshqaruvi nazariyasi. \ Toshkent: Akademnashr, 2020. \ 320 b.

¹¹ Mamasiddiqov M.M. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019. \ 248 b.

¹² O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti. Jamoat xavfsizligini ta'minlashning dolzarb masalalari: ilmiy maqolalar to'plami. \ Toshkent, 2023. \ 286 b.

boshqaruv modeli mahalliy boshqaruv institutlarining xavfsizlik sohasidagi vakolatlari hamda funksiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, Amir Temur davrida shakllangan markazlashgan boshqaruv tizimi xavfsizlikni ta'minlashda mahalliy hokimlarning mas'uliyatini oshirish orqali yuqori samaradorlikka erishgan. Mazkur tajriba bugungi kunda ham hududiy boshqaruvning mas'uliyat va javobgarlik tamoyillarini takomillashtirishda muhim tarixiy manba sifatida xizmat qilishi mumkin. Xonliklar davrida mahalla va oqsoqollik institutlarining faoliyati jamoat xavfsizligini ta'minlashning ijtimoiy boshqaruv modeliga asoslanganligini ko'rsatadi. Ushbu tarixiy tajriba zamonaviy mahalla tizimining shakllanishida ham muhim omillardan biri bo'lgan. Ayniqsa, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari orqali xavfsizlikni ta'minlash tamoyili bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Rossiya imperiyasi va sovet davrlaridagi markazlashgan boshqaruv tizimi xavfsizlikni ta'minlashda qat'iy nazorat mexanizmlarini yaratgan bo'lsa-da, mahalliy boshqaruv organlarining mustaqilligini cheklab qo'ygan. Bu esa hududiy ehtiyojlar va mahalliy muammolarni hisobga olish imkoniyatlarini kamaytirgan. Shu sababli zamonaviy boshqaruv tizimida markazlashgan va hududiy boshqaruv elementlari o'rtasida muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi rolini sezilarli darajada kuchaytirganligi aniqlandi. Ayniqsa, profilaktik faoliyatning rivojlanishi, mahalla institutining takomillashuvi va raqamli boshqaruv texnologiyalarining joriy etilishi xavfsizlikni boshqarishning zamonaviy modelini shakllantirmoqda. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimining tarixiy taraqqiyotini o'rganish bugungi islohotlarni yanada takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi¹³. Tarixiy tajriba mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini oqilona tashkil etish, fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni rivojlantirish hamda profilaktik boshqaruv mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy va tadrijiy rivojlanishi davlat va jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bugungi kunda xavfsizlikni boshqarishning samarali va demokratik modelini shakllantirishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti. O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy mexanizmlari. \ Toshkent, 2022. \ 164 b.

Mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtirokining tarixiy rivojlanish bosqichlari¹⁴

Tarixiy davr	Boshqaruv tizimining xususiyati	Mahalliy boshqaruv organlarining xavfsizlikdagi ishtiroki	Rivojlanish natijasi
Qadimgi davlatchilik davri (mil.avv. III asr - milodiy VIII asr)	Qabila va hududiy boshqaruv tizimi	Oqsoqollar va mahalliy boshliqlar tomonidan ichki tartibni saqlash, nizolarni hal etish	Xavfsizlikni ta'minlashning dastlabki shakllari vujudga keldi
Turk xoqonligi va ilk o'rta asrlar davri	Harbiy-ma'muriy boshqaruv	Mahalliy hokimlar hududiy nazorat va jamoat tartibini saqlashga mas'ul bo'lgan	Hududiy xavfsizlik tizimining shakllanishi
Amir Temur va Temuriylar davri (XIV-XV asrlar)	Kuchli markazlashgan davlat boshqaruvi	Hokimlar va amaldorlar aholi xavfsizligi, savdo yo'llari va tartib-intizom uchun javobgar bo'lgan	Xavfsizlikni boshqarishning mukammal tizimi yaratildi
Xonliklar davri (XVI-XIX asrlar)	Mahalliy boshqaruv va mahalla institutlari faoliyati	Beklar, oqsoqollar va mahalla vakillari tomonidan jamoat tartibi nazorat qilingan	Mahalla institutining xavfsizlikdagi roli kuchaydi
Rossiya imperiyasi davri (1865–1917)	Markazlashgan ma'muriy-politsiyaviy boshqaruv	Mahalliy organlarning vakolatlari qisqartirildi, xavfsizlik markaz tomonidan boshqarildi	Markazlashgan nazorat tizimi shakllandi
Sovet davri (1917–1991)	Qat'iy markazlashgan davlat boshqaruvi ¹⁵	Mahalliy sovetlar profilaktik va tashkiliy vazifalarni bajardi	Xavfsizlik tizimining markazlashuvi kuchaydi
Mustaqillikning dastlabki bosqichi (1991–2016)	Milliy davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi	Hokimliklar va mahallalar vakolatlari kengaytirildi	Milliy xavfsizlik boshqaruvi modeli yaratildi
Yangi O'zbekiston davri (2017–hozirgi vaqt)	Profilaktik va raqamli boshqaruv tizimi	Hokimliklar, mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligi kuchaydi	“Xavfsiz mahalla” va zamonaviy xavfsizlik tizimi shakllandi

Jadval ma'lumotlari mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki bir necha asrlik tarixiy taraqqiyot mahsuli ekanligini ko'rsatadi. Dastlabki bosqichlarda xavfsizlikni ta'minlash asosan qabila boshliqlari va mahalliy oqsoqollar tomonidan

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti. O'zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. \ Toshkent: Fan, 2001. \ 412 b.

¹⁵ Tojixonov U., Saidov A. Huquqiy davlat nazariyasi. \ Toshkent: Akademiya, 2004. \ 336 b.

amalga oshirilgan bo'lsa, davlat boshqaruvi tizimining rivojlanishi bilan ushbu faoliyat tobora institutsional tus olgan. Ayniqsa, Amir Temur va Temuriylar davrida mahalliy boshqaruv organlarining xavfsizlikni ta'minlashdagi mas'uliyati aniq belgilanganligi va markazlashgan nazorat tizimining shakllanganligi kuzatiladi. Xonliklar davrida esa mahalla institutining jamoat tartibini saqlashdagi roli kuchayib, xavfsizlikni ta'minlashning jamoatchilikka tayangan modeli rivojlangan. Rossiya imperiyasi va sovet davrlarida xavfsizlikni boshqarishning markazlashgan modeli ustuvor bo'lib, mahalliy boshqaruv organlarining mustaqil vakolatlari cheklangan. Biroq mustaqillik yillarida ushbu holat tubdan o'zgardi va mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari kengaytirildi. Yangi O'zbekiston davrida esa profilaktik yondashuv, raqamli texnologiyalar va mahalla institutiga tayangan boshqaruv mexanizmlari joriy etilib, jamoat xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy modeli shakllantirildi. Shunday qilib, tarixiy taraqqiyot jarayoni mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi roli doimiy ravishda takomillashib borganligini va bugungi kunda ushbu institut davlat xavfsizlik siyosatining muhim bo'g'iniga aylanganligini ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtiroki uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan va takomillashib borgan murakkab boshqaruv instituti ekanligini ko'rsatdi. Tarixiy-huquqiy tahlil shuni tasdiqladiki, jamoat xavfsizligini ta'minlash masalasi barcha davrlarda davlat boshqaruvining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan va bu jarayonda mahalliy boshqaruv organlari alohida o'rin egallagan. Tadqiqot davomida qadimgi davlatchilik davridan boshlab mahalliy boshqaruv vakillari aholi xavfsizligini ta'minlash, jamoat tartibini saqlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan vazifalarni bajarganligi aniqlandi. Amir Temur va temuriylar davrida esa jamoat xavfsizligini boshqarishning markazlashgan tizimi shakllanib, mahalliy hokimlarning mas'uliyati va javobgarligi aniq belgilangan. Bu davr xavfsizlikni boshqarishning institutsional asoslari rivojlangan muhim tarixiy bosqich sifatida e'tirof etiladi. Xonliklar davrida mahalla va oqsoqollik institutlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki kuchaygan bo'lib, aholi o'rtasida ijtimoiy nazorat va jamoatchilik boshqaruvi elementlari rivojlangan. Rossiya imperiyasi va sovet davrlarida esa xavfsizlikni boshqarishning markazlashgan modeli ustuvorlik kasb etib, mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlari sezilarli darajada cheklangan. Natijada hududiy tashabbus va mahalliy ehtiyojlarni hisobga olish imkoniyatlari kamaygan. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan davlat boshqaruvi islohotlari mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi o'zni va rolini tubdan o'zgartirdi. Hokimliklar instituti, mahalla tizimi va huquqbuzarliklar profilaktikasi mexanizmlarining takomillashuvi natijasida hududiy boshqaruv

organlarining vakolatlari kengaytirildi. Ayniqsa, Yangi O'zbekiston davrida "Xavfsiz mahalla", "Mahallabay ishlash", "Fuqarobay yondashuv" tamoyillarining joriy etilishi jamoat xavfsizligini boshqarishning yangi bosqichini boshlab berdi. Tadqiqot natijalari mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki tarixiy rivojlanish jarayonida markazlashgan boshqaruvdan profilaktik va hamkorlikka asoslangan boshqaruv modeliga o'tganligini ko'rsatdi. Bugungi kunda mazkur organlar nafaqat ma'muriy boshqaruv subyekti, balki huquqni muhofaza qiluvchi organlar, fuqarolik jamiyati institutlari va aholi o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlovchi muvofiqlashtiruvchi tuzilma sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Shuningdek, tarixiy tajriba jamoat xavfsizligini ta'minlashda mahalliy boshqaruv organlarining faol ishtiroki, jamoatchilik bilan yaqin hamkorlik va profilaktik yondashuv eng samarali boshqaruv usullaridan biri ekanligini ko'rsatmoqda. Shu sababli zamonaviy sharoitda mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini yanada takomillashtirish, raqamli boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish, idoralararo hamkorlikni mustahkamlash va tarixiy tajribadan oqilona foydalanish jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimining samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri bo'lib qoladi. Umuman olganda, mahalliy davlat hokimiyati organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasini boshqarishdagi ishtirokining tarixiy va tadrijiy rivojlanishi davlat va jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi bo'lib, uning ilmiy jihatdan o'rganilishi zamonaviy xavfsizlik siyosatini takomillashtirish, hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish hamda mamlakatda barqaror va xavfsiz ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Saidov A.X. Davlat va huquq nazariyasi. \ Toshkent: Adolat, 2019. \ 416 b.
2. Odilqoriyev X.T., Tulteyev I.T. Davlat va huquq nazariyasi. \ Toshkent: Adolat, 2018. \ 528 b.
3. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020. \ 420 b.
4. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy huquqi. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021. \ 496 b.
5. Husanov O.T., Azizov X.A. Konstitutsiyaviy huquq. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022. \ 512 b.
6. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. \ Toshkent: Sharq, 2000. \ 368 b.
7. Ahmedov B.A. Amir Temur. \ Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. \ 224 b.
8. Temur tuzuklari. \ Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996. \ 160 b.

9. Sagdullayev A.S., Aminov B.B., Mavlonov O'. va boshqalar. O'zbekiston tarixi. \ Toshkent: Akademiya, 2019. \ 688 b.
10. Raximov M.H. Davlat boshqaruvi nazariyasi. \ Toshkent: Akademyashr, 2020. \ 320 b.
11. Mamasiddiqov M.M. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari. \ Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019. \ 248 b.
12. O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti. Jamoat xavfsizligini ta'minlashning dolzarb masalalari: ilmiy maqolalar to'plami. \ Toshkent, 2023. \ 286 b.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti. O'zbekistonda jamoat xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy mexanizmlari. \ Toshkent, 2022. \ 164 b.
14. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti. O'zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. \ Toshkent: Fan, 2001. \ 412 b.
15. Tojixonov U., Saidov A. Huquqiy davlat nazariyasi. \ Toshkent: Akademiya, 2004. \ 336 b.